

Məmmədova Ruqiyə

ELÇİN KOMEDİYALARINDA BƏDİİ KONFLİKT

(AH, PARİS, PARİS!..)

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, xalq yazıçısı, publisist, tənqidçi, ədəbiyyatşünas, tərcüməçi, ssenarist, ictimai xadim, filologiya elmləri doktoru, professor, əməkdar incəsənət xadimi Elçin İlyas oğlu Əfəndiyev milli dramaturgiyamız və müasir teatr sənətimizin inkişaf tarixini zənginləşdirən şəxsiyyətlərdəndir. Böyük Mirzə Fətəlidən, ölməz Mirzə Cəlildən, bənzərsiz Sabit Rəhmandan sonra Azərbaycan dramaturgiyasında Elçin yaradıcılığı da özünəməxsus yer tutur. O, Azərbaycan teatr sənətinin inkişafında görkəmli yazıçı-dramaturq İlyas Əfəndiyevdən sonra dramaturgiya kimi ağır sahənin varislik yükünü çiyinlərinə götürərək, dramaturgiyanın inkişafında böyük rol oynamış və ən məhsuldar pyes yazan, pyesləri dünya teatrlarının səhnələrində oynanan Azərbaycanlı müəlliflərdən biri olmuşdur. Elçin dramaturgiyası milli dramaturgiyamızda bu vaxta qədər rast gəlmədiyimiz yeni mövzuları, gözənilməz süjet kombinasiyalarını, yeni insan tiplərini, obrazlarını yaratmışdır. Böyük sənətkarın dramaturgiyası öz orijinallığı ilə seçilir. Elçin vəziyyət komediyası ilə xarakterlər komediyasının üzvi vəhdətinə nail olmaq, obrazların mənəvi aləmini onların təbii hərəkət və rəftarında açmaq bacarığına malik bir dramaturqdur.

Onun "Ah, Paris, Paris", "Mən sənəin dayınam", "Dəlivanadan dəli qaçıb", "Mənim sevimli dəlim", "Arılar arasında", "Şekspir", "Cəhənnəm sakinləri", "Teleskop" və s. kimi pyesləri Azərbaycan dramaturgiyasını xeyli zənginləşdirmişdir. 1992-ci ildə yazılmış "Ah, Paris, Paris!.." komediyası iyirmi bir şəkildən ibarət klassik komediya janrında yazılan müasir səhnə əsəridir.

Pyesdə hadisələr Bəbirzadələr, İskəndərzadələr və Polyaniçkoların yaşadığı həyətdə baş verir. Üç ailə arasındakı ziddiyyət isə əsərin inkişaf xəttini təmin edir. Əsər sürücü Kərimin evinə Fransadan Əhməd bəyin gəlişi ilə başlanır. Qonşuluqda yaşayan Bəbirzadələr, İskəndərzadələr və Polyaniçkolar ailəsi onun gəlişini eşidib təşvişə düşür. Komediyanın birinci şəkli bütünlüklə xordan ibarətdir: "İstefa!.. Yaşasın Azad Azərbaycan!.. Qarabağ Azərbaycanın döyünən ürəyidir! İmperiya! Azərbaycandan əl çək!" (1, 126). Xorun sözlərindən aydın olur ki, komediya 1991-ci ildə Bakıda baş verən hadisələrə həsr edilmişdir.

Pyesin ikinci şəkildə isə bir neçə nəfərin Fransadan gəlmiş Əhməd bəy haqqında pıçıltılı danışmaları verilir. Üçüncü şəkli isə 1990-cı illərdə Azərbaycanın ictimai-siyasi vəziyyətini əks etdirir. Burada təminatının müdiri, işi-peşəsi rüşvət vermək-rüşvət almaq olan Əsədulla bəylə arvadı Firəngiz xanım arasındakı dialoqlarda dövrün mənzərəsi təsvir olunur. Dramaturq dövlətin hesabına milyon pul toplamış Əsədulla bəyin dövrədən şikayətlənməsini göstərən dialoqlar ilə onun şəxsiyyətindəki o tipli adamların təşvişə düşməsinə işarə edir: "Ara qarışıb, məzhəb itib, Firəngiz!.. Çoxe, çox qarışıb aləm, qadını alım sənün!.. Heç xoşuma gəlmir bu işlərin axırı Firəngiz!.. Bilmirsən yuxarının sözünə baxasan, yoxsa aşağının?! Bilmirsən kimə hörmət eliyəsən ki, mayon batmasın! Alə, belə zamanə olar?! Rüşvəti də, bilmirsən ki, kimə verəsən?!" (1, 127). Belələri bu vəziyyətdən çıxış yolunu xaricə getməkdə görürlər. Bu xaric isə onlar üçün Fransadır, Paris şəhəridir. Buna görə də Əsədulla bəy Firəngiz xanımla birlikdə azad Fransada yaşamaq və qaz vurub qazan doldurmaq üçün qızları Züleyxanı Əhməd bəyə ərə vermək xəyalına düşürlər.

Dördüncü şəkli isə Vera Nikolayevna və İvan İvanoviçin evində təsvir olunur. Hər gün günəbaxan yağında qızardılmış kartofa möhtac olan, vaxt ilə səhnədə özü Lenini, xanımı Vera Nikolayevna isə Nadejda Konstantinovna rolunu ifa etmiş İvan İvanoviç Polyaniçkon yaşadığı bu çətin həyatdan xilas olmaq naminə hər şeyə hazır dirlər. "Görünür, bizim bəxtimizə yazılıb ki, Sovet İttifaqında yaşayaq, qalıb çürüyək burda!". "Bu dünyada Allahın yəhudisi də olmadıq!". O hətta fikrindən keçirir ki, bir qızı olsaydı, Əhməd bəyə verərdi. Bu zaman isə ağına gəlir ki, arvadını Əhməd bəyə ərə versin. Polyaniçko nəinki arvadının ərə getməsinə istəyir, hətta kəbinli arvadının milyon Əhməd bəylə əlaqədə olmasına belə razılıq verir, Əhməd bəylə yaxınlaşmaq üçün yollar da göstərir: "Səni! Səni! Səni verəcəyəm Əhməd bəyə!". "Biz yalandan boşanıyıq! Əhməd bəyi aşiq eləyirsən özünə!.. Yalandan ərə gedəcəksən ona! Sonra bir yerdə gedəcəksiz Fransaya! Sonra da mənə dəvət göndərəcəksən, keçmiş ərəni kimi!.." (1, 132). Bütün bu hadisələr əsərdəki ziddiyyəti daha da artırır. Yazıçı İvan İvanoviç Polyaniçko surəti ilə mal-dövlət üçün namusunu belə satan, əxlaqca naqis, iradəsiz bir insanın obrazını yaradır.

Beşinci şəkli isə İskəndərzadənin monoloqundan ibarətdir: "Ah Lenin!.. Lenin!.. Son zamanlar tərəddüdlər burulğanından çıxıb bilmirəm!.. Kimin ağına gələrdi, kimin?.. Partiya sarsılıb!.. Bu baş katibin əməllərindən heç şeytan da baş açıb bilməz! Partiya solub, saralıb... Kommunizm idealları ayaqlar altına düşüb" (1, 134). İskəndərzadə isə üçüncü ailənin başçısıdır. İskəndərzadə qonşusu Əsədullaya nisbətən, guya mədəni, həyalı görünsə də mənəvi eybəcərlikdə, düşkünlükdə heç də Əsədulladan geri qalmır. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin məsul işçisi, bir çox partiya işçisi kimi sözdə "prinsiplər", əqidə haqqında danışan əslində isə heç öz dediyinə də inanmayan İskəndərzadə düşdüyü bu çətin vəziyyətdən çıxış yolunu qızı Gülbənizi Əhməd bəyə sırımaqda görür. Bu vaxt isə qızları Gülbəniz və Nurbəniz arasında Fransaya getmək üstündə başlanan münaqişə əsərdəki dramaturji hadisəni daha da gücləndirir. Yazıçı bu dövrə bəzi ailələrə məxsus eybəcərlik və tərbiyəsizlik təzahürü kimi bu qızlar arasındakı münaqişəni göstərir. Dramaturq belə kiçik detallara diqqət yetirməklə əsərin mahiyyətini daha da dərinləndirərək açmağa nail olur.

Komediyanın altıncı şəkildə birinci şəkildə olduğu kimi xor yenə də öz etirazını davam etdirir. "İstefa!.. Müstəqillik! Azadlıq! Sapı özümüzə olan baltalara ar olsun!.. İstiqlal, yaxud ölüm! Azərbaycan!.. Əhməd bəyin dayısı Mehdiqulu bəylə komediyanın səkkizinci şəkildə tanış oluruq. Biz əsərdə Mehdiqulu bəy surətinə də rast gəlirik. Komediyadakı Mehdiqulu bəy Əhməd bəyin dayısıdır. Cənubi Azərbaycan ləhcəsi ilə danışan bu şəxs də Əhməd bəylə birlikdə Fransadan gəlmişdir. Əsərdə Mehdiqulu bəy öz monoloqvari çıxışları ilə yadda qalır. Onun bu monoloqvari çıxışları üç səhnədə tamaşaçıya təqdim edilir. Pyesdə yazıçı öz fikirlərini məhz Mehdiqulu bəyin çıxışları vasitəsi ilə çatdırır: "Baba, nə qədər "milyonçu" deyib qəşş edərlər?! Ay həzrət, bunlar necə insanlardı?! Vallah bu milyon söhbəti mənə dəli elədi!.. Mən tamam məəttəl qalmışam!.. Elə bil bu camaat üçün dünyada başqa heç bir dərd-sər yoxdu, mövzu yoxdu, baba, maraq yoxdu, mövzu yoxdu!.. Ay bədbəxtlər! Həzrət Allah bu məmləkət üçün heç nə əsirgəməyib! Neft deyirsən, burada! Mandarin! Alması! Zeytunu! Üzümlü! Nə istəyirsən? Ay bədbəxtlər! Başqalarının milyonlarını saymaq darsa, qolunuzu çırmalayın, iş görür özünüz olun milyonçu!"

“Oyanın, ay bədbəxtlər!.. Oyanın, özünüza bir gün ağlayın!.. Heç kim sizin əvəzinizə gəlib bu millət üçün xidmət etməyəcək!.. Evladlarınıza bir gün ağlayın!.. Məmləkəti ağ günə çıxarın!.. (1, 159).

Əslində Mehdiqulu bəyin dilindən deyilən bu sözlər dramaturqun obrazın dilinə verdiyi öz sözləridir. Bu sözlər bizim hamımızın düşüncələri, demək istədikləridir. Həmçinin bu sözlər ünvansız da deyildir. Bu sözlər özünü əziyyətə vermək istəməyən, asan yolla pul qazanmaq istəyən kəndliyə, fəhləyə, Azərbaycan ziyalisinə deyilən sözlərdir.

Doqquzuncu şəkildə baş verən hadisələr isə Bəbirzadələrin evində cərəyan edir. Əhməd bəy onların evinə qonaq gəlir. Onu yeməyə qalması üçün nə qədər israr etsələr də, operaya gedəcəyini deyərək razı olmur. Onun danışığından görünür ki, o Azərbaycan dilini yaxşı bilmir, qırıq-qırıq danışır, nitqində fransız sözləri işlədir: “Yox! Yox! Yemək yox!” “Yox Müsyo... Təşəkkür! Mersi! “. Əhməd bəy əsərdə robotvari hərəkətlərlə, opera xəstəsi bir obraz kimi canlandırılır. O, ətrafında baş verən hadisənin fərqi deyil. İnsanların ona qarşı dəyişik davranışı onun təəccübünə səbəb olur. Əhməd bəyin danışığını Əsədulla bəyə onun köməkçisi Eynşteyn tərcümə edir. Belə aydın olur ki, Eynşteyn az-çox fransızca bilir. Eynşteyn əsərdə Əsədullanın yanında baş gırləyən, hiyləgər, şəxsi mənfəəti üçün ən alçaq vasitələrə əl atan, satqın, xəbərçi bir obraz kimi yer almışdır. On dördüncü şəkildə isə vəziyyət tamamilə dəyişir. Belə ki, Mehdiqulu bəy bütün həqiqətləri üzə çıxarır və Əhməd bəyin milyoner olmadığını söyləyir: “Yox!Yoxdu milyon! Yoxdu! Yalan deyibər sizə! Əhməd bəy milyonçu deyil! Fransaya qayıtmayacaq. Burada qalıb şofer işləyəcək! Bildiniz?! Bir halal süd əmmiş azərbaycanlı qızla evlənmək istəyir, vəssalam! Gedin özünüza bir gün ağlayın! Bu cavanda işiniz olmasın! İyrəndirməyin onu özünüzdən! Yoxdu milyon! Yaddan çıxardın milyonları!Yalan deyiblər sizə!” (1, 155). Bundan sonra əvvəllər Əhməd bəyin varından danışanlar, onu tərifləyən insanlar indi onun haqqında “dələduz”, “afərist”, “cibgir”, “fırıldaqçı” kimi ifadələr işlədirlər.

On beşinci şəkildə isə “ağ günə” çıxmaq üçün qızlarını, arvadlarını Əhməd bəyə vermək istəyən üç ailə birlikdə səhnədə görsənir. Onlar Əhməd bəyin milyonçu olmadığını, burada qalıb şoferlik etmək istədiyini öyrəndikdən sonra çox peşmandırlar. Və öz peşmançılıqlarını monoloqlarla ifadə edirlər. Əsədulla deyir: “Mənə deyən lazımdı ki, ay axmaq, ay maymaq oğlu, maymaq, Fransadan gələndə nolar? Görmürdün ki, adam dilində iki kəlimə danışa bilmir?! Görmürdün ki, ay axmaq, ay ağılı dabanında, ləvəngili kütümü burda qoyub “opera-opera” deyə-deyə məliyirdi? Alə, belə adamdan da milyoner olar?! Alə, ay gic, milyoner də Fransadan gəlib burda şoferin evində qalar?!” (1, 155). İvan İvanoviç: “Mənə deyən lazımdı, ay axmaq! Fransadan gələn milyonçunun burda nə ölmü var, hə?! Sən bilmirsən ki, bunlar pul qazanansa ya Fransada qumara qoyar, ya da arvadlara xərcləyər?! Ay axmaq artist!..” (1, 156). İsgəndərzadə: “Bəs, mənim sinfi sayıqlığım harada idi? Kapitalist aləmindən gəlmiş avaranın birini milyonçu qəbul etmək?! Hətta onunla qohumluq bərdə fikirləşmək?!” (1, 157). Beləliklə, dramaturq bu monoloqlarla onların simasında vətəninə, xalqına qulluq etməyən, çətin gündə hər şeyi atıb öz günlərinə ağlayan insanların düşdüyü son vəziyyəti göstərir.

Onlar Əhməd bəylə rastlaşdıqda isə ona əvvəlki münasibətlə yanaşırlar, hətta Əhməd bəyin salamını ya almır, ya da ona əsəbiliklə kobud cavab verirlər. Əhməd bəy isə vəziyyəti başa düşür, təəccüb edir, həm də bundan məmnunluq hissi keçirir ki, qulağı dinc olacaqdır. Əsərdə hətta süpürgəçi obrazının da Əhməd bəyə qarşı münasibəti dəyişir. Əsərin əvvəllərində ona hörmət bəsləyib öz çıxış yolunu xalasını Əhməd bəyə ərə verməkdə görsə də onun milyonçu olmadığını eşidən kimi o da Əhməd bəydən üz döndərir. O hətta Əhməd bəyə qarşı ədəbsiz hərəkət edir, həyətin tozunu-torpağını Əhməd bəyin üstünə tozlaşmağa başlayır.

Dramaturq burada keçid dövrü hadisələrini komediya müstəvisinə gətirmişdir. Yazıcının komediyasında müasir dövrün son dərəcə mürəkkəb və ziddiyyətli hadisələri işıqlandırılmış, keçid dövrünün problemləri, qayğıları önə çəkilmişdir. Pyesdən aydın olur ki, məmləkət özünün çox çətin bir dövrünü yaşayır, kaos cəmiyyətin bütün təbəqələrinə və bütün istiqamətlərinə təsirsiz ötürməmişdir.Əsərdə baş verən hadisələr bütün çıpaqlığı və mürəkkəbliyi ilə təsvir olunmuş, insan taleləri mənalandırılaraq qələmə alınmışdır. Burada obrazlar yazıcının arzusu ilə deyil, əsərdə cərəyan edən hadisələrin axarında öz fərdi-xarakter xüsusiyyətlərinə, əqli-mənəvi və əxlaqi mövqelərinə uyğun fikirləşir, hərəkət edirlər.Komediya xarici ölkədən gəlmiş milyonçudan mənfəət götürmək üçün öz ləyaqət və şərafəti, mənliliyi, namusunu heçə sayan, ayaqlar altına atan adamlar gülüş obyektinə çevrilir. “Yazıcının təqdim etdiyi komediyanın gülüşləri arxasında fəci kolliziya dayanır.

Özünü tirmiş insanın faciəsi. İctimai-siyasi quruluşun süni strukturlarının insan taleyindəki faciəsi. Bu, bir insanın faciəsi deyil, bəlkə, insanların faciəsi arxasında sistemin faciəsidir. Kompası, cihazları, gücdən düşmüş, həyatı dəyərdən məhrum gəminin və bu gəmiyə inanaraq minmiş insanların faciəsi... (2, 49). Komediya siyasi məzmunundan daha çox mənəvi məsələləri əhatə edir. Əsərdə yazıcının məqsədi Əhmədin Fransadan gəlib öz vətəninə bir qızla evlənmək məsələsini həll etmək deyil, surətlərin daxili aləmindəki puçluğu açıb göstərməkdir. Əsərin konflikt xəttini Mehdiqulu bəylə əsərdəki digər obrazların fikirləri, düşüncələri təşkil edir. Bədii konflikt həyat ziddiyyətlərinin bədii ədəbiyyatda əks olunmasıdır. Bir-birinə əks mövqedə dayanan qəhrəmanların toqquşması, münaqişəsi süjetin əsasını təşkil edir. Bədii əsərin qəhrəmanlarının xarakteri konflikt vasitəsi ilə açılır. Lirik, epik, dramatik əsərlərdə bədii konflikt fərqli şəkildə meydana çıxır. Lirik konflikt qəhrəmanın hiss və duyğuları, fərdi, daxili aləmi, emosiyalarında, epik konflikt əhvalat və hadisələrin, dramatik konflikt isə daxili və zahiri fəaliyyətin toqquşmasında meydana çıxır. Dramatik konfliktlər janrdan asılı olaraq komik, dramatik, faciəvi olur və pyesin əsasını təşkil edir.

Pyesdə sosial-məişət məzmunlu konfliktdən əxlaqi-mənəvi konfliktə keçid var. Komediya mənəvi-əxlaqi məsələ digər məsələlərdən daha öndədir. Buradakı insanların Əhməd bəyə qarşı olan fikirləri, ona sitayiş etmələri yeni dövrün ölümlərinin mənəvi-əxlaqi kəfiyyətlərindən xəbər verir. Həmçinin evdə iki qızın yola getməməsi, ananın yalan danışması, atanın mənəvi-etikölcüləri qorudan hərəkət etməsi buna nümunədir. Elçinin “Ah Paris!...Paris” komediyası ilə Mirzə Fətəli

Axundzadənin “Müsyo Jordan və Dərviş Məstəlişah” komediyası arasında mövzu cəhətdən bir yaxınlıq vardır. Hər iki əsərdə baş verən hadisələr sanki bir oyun üzərində qurulmuşdur. Komediyalardakı qəhrəmanlar isə daxillərindəki yaşayan hissləri ifadə etmək əvəzinə onları daxildən özünə çəkən bu oyunun havasına qoşulur, insani hisslərin olduğu real dünyadan qoparaq yalançı dünyaya daxil olurlar. Bütün mətləb onun üzərində qurulur ki, həmin dövrdə baş verən hadisələrin ağır nəticələrinə davam gətirməyən insanlaröz qəlblərini və beyinlərini bu oyuna təslim edirlər. Komediyalarda baş verən hadisələr müxtəlif dövrlərə aid olsa da təsvir olunan qəhrəmanlar eyni düşüncəyə, dnyagörüşünə malikdirlər. Onlar özləri üçün yalançı gerçəklik

illüziyası vardır və puç xəyallar gülüş səslərinin içində əsl həyat faciəsini yaradır. Mirzə Fətəli Axundzadənin “Müsyö Jordan və Dərviş Məstəli şah” əsərinin əsas qəhrəmanı Şahbaz bəy gerçəklikdə bütün arzuları puç olsa da xəyalən də olsa Parisə gedir. Elçinin qəhrəmanı Əhməd isə artıq Parisdən Azərbaycana qayıdır. O, vətəninin pis günlərində öz elinə-obasına xeyir vermək məqsədi ilə geri döndür.

Elçinin bu komediyası yalnız Axundovun təməlini qoyduğu ənənələrlə deyil, həm də digər Azərbaycan və dünya komediya ustalarının ənənələri ilə səsleşir.

Bütün bu deyilənlərdən aydın olur ki, Elçinin “Ah, Paris, Paris!..” əsəri əsil sənət əsəridir. Elçin bu əsəri ilə Azərbaycan ədəbiyyatında, xüsusilə də dramaturgiyamızda öz dramaturq mövqeyini güclü yaradıcılıq qabiliyyəti ilə müəyyənleşdirdi. Onun bu komediyası həm milli çağdaş dramaturgiyamızın, həm teatr sənətimizin, həm də ictimai həyatımızın hadisəsi kimi qavranılıb müsbət rəy qazandı.

ƏDƏBİYYAT

1. Elçin “Seçilmiş əsərləri”. 10 cildə. 3. cild. Bakı, “Çinar-çap”, 2005, 509s.
2. Eyvazov S. “Xalq yazıçısı Elçinin dramaturgiyası”. Bakı, “ADPU”, 2008 158s.
3. Qarayev Y. “Səhnəmiz və müairlərimiz”. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1972, 302s.

4. Paşayeva N. “Yeniləşən ədəbiyyatın yeni insanı”. Bakı: “ATİ”, 2004, 224s.

5. Piriyeu İ. “Müstəqillik dövrü teatrımızın inkişafında Elçin dramaturgiyasının mövqeyi”. Bakı, “Apostrof”, 2013, 228s.

Açar sözlər: Elçin, konflikt, komediya, teatr.

Своеобразие конфликта в комедии Эльчина Эфендиева «Ах Париж, Париж!..»

Резюме

Данная статья посвящена исследованию комедии «Ах Париж, Париж!..», принадлежащей перу выдающегося драматурга, народного писателя Эльчина Эфендиева, обогатившего своими произведениями азербайджанскую литературу. «Ах Париж, Париж!..» - классическая комедия в 21-ом действии обращает особое внимание на актуальные проблемы, противоречия, обострившие ситуацию в современном обществе.

Ключевые слова: Эльчин, конфликт, комедия, театр.

The peculiarity of the conflict in ElchinEfendiyev's comedy “Oh, Paris, Paris! ..”

Summary

The article is devoted to the study of the comedy "Oh, Paris, Paris! ..", belonging to the pen an outstanding playwright, national writer Elchin Efendiyev, who enriched Azerbaijani literature with his works.

“Oh, Paris, Paris! ..” - a classic 21st act comedy which draws special attention to actual problems, contradictions that exacerbated the situation in modern society.

Keywords: Elchin, comedy, collision, theatre

Rəyçi: dos. S.Abbasova